

Un segle de revolució industrial i transformacions urbanes a les comarques de Ponent.

Article dins "La Lleida del segle XX" (Edicions de la Clamor, 2001).

Ignasi Aldomà

El capgirament de les tradicions

Els padrins es varen casar per allà els anys 1910 que clarejava el dia, en una senzilla cerimònia amb la família i els testimonis. No donaven els sous d'una família modesta, com la majoria aleshores, per gaires esplendors; però els nuvis pogueren lluir un trajo i un vestit nou de casament encarregats amb prou temps al sastre i les modistes. També s'havien comprat uns anells de plata i això ja començava a ser un detall excepcional perquè moltes parelles els havien de manllevar al rector de la parròquia.

Les bodes aleshores encara mantenien reminiscències de la seva antiga dimensió col·lectiva i els companys del nuvi o les majorales celebraven els nuvis en sortir de l'església i els hi paraven la cinta; la faixa o el cordó, segons els llocs. Per trencar-la els padrins pagaren un puro i un duro, i ràpid amb tot els familiars convidats anaren cap a casa on els esperava l'esmorzar. No s'hi entretingueren gaire, perquè havien d'anar a agafar el tren que els duria a passar dos dies a Barcelona.

La inauguració de la línia de ferrocarril de Barcelona a Lleida i Saragossa per Manresa, que s'havia completat ja el 1860, trasbalsà bastants costums de la gent de la plana, entre elles els casaments. Però foren, en tot cas, uns canvis lents, i calgué esperar que la societat s'obris més i corregués més diner per a que la pagesia s'apuntés a les novetats. De fet, fins a inicis de la centúria els viatges de nuvis eren ben sovint una "passejada" en el sentit més estricte del terme; les parelles anaven a passar el dia amb el carro a Lleida, quan no a l'estany d'Ivars o al tossal o la bassa de la vora del poble, i aquí s'havien acabat les seves hores de convivència íntima i allunyada de les mirades escrutadores dels familiars.

Si fa no fa com per la dels padrins, per la boda dels pares el tren marcà també el ritme de la cerimònia. Els pares es casaren negra nit; una xocolatada ràpida amb els familiars i amb la tartana cap a agafar el "Ligero" a l'estació veïna; la setmana del viatge de nuvis en un hotel de Barcelona prop de les Rambles era el moment esperat per les parelles, ansioses de conèixer els secrets de la vida. Eren els anys 1940 i les dures condicions de la Guerra i la postguerra havien retardat els aparellaments i, també, el canvi dels hàbits socials, que no variaren gaire en una generació.

Calgué esperar els anys 1960 i el Concili Vaticà II, quan els cotxes començaren a abundar i arribaren els televisors i altres lluentors de la "societat de consum" per a que la vida i els costums de les planes de Ponent evolucionessin i ho fessin de manera bastant espectacular. En els anys 1980 els casaments dels fills ja no es fan amb les presses d'agafar el tren; la cerimònia i el banquet es preparen a consciència i els pares que paguen i els fills, que entomen, miren de que la seva boda tingui la lluentor d'una casa benestant.

Tampoc tot és nou, i el temps ens porta, en aquest sentit, retrobades inesperades; sense el neguit dels horaris del tren, els banquets de bodes han tornat a l'hora de l'àpat principal i han passat a ser el moment central de la festa, tal com ho eren en el

temps dels repadrins de l'altra centúria. Certament, d'aleshores ençà, en cent anys, han canviat moltes de les formes i els objectes que acompanyen les bodes i els seus banquets; ja no apareixen els joves i majorales del poble després del dinar amb les seves cançons de pandero de l'estil de les recollides pel folklorista Valeri Serra i Boldú ("Calendari folklòric de l'Urgell", 1915).

"Quina núvia més hermosa,
jo no n'havia vist mai;
mireu-li la seva cara,
relluix com el cristall."

Als convits d'ara, que se celebren en un bon restaurant i no a casa com abans, la participació d'amics i amigues s'aconsegueix a través d'una extensa carta d'invitats; però això no garanteix que cap d'ells entoni versos i lloances als nuvis. Com a molt, es posarà a bon recapte la corbata del nuvi i, si els sopors i la durada de la bacanal de menjar en que s'han convertit els banquets de boda actuals ho permeten, es farà algun ball. Al dia següent, i després de desempallegar-se d'algun amic més pesat, els nuvis tornaran a la "passejada" de sempre; però aquest cop en avió i el més lluny que es pugui; i aquesta és una història prou coneguda de tots: en els anys 1970 fou Mallorca, en els 1980, les Canàries i en els 1990, Madeira, Cancun i ves a saber on.

Altres famílies, altres pobles.

Els costums matrimonials han canviat als pobles i han canviat també a les ciutats, i aquestes celebracions, com altres celebracions i actes més quotidians són avui dia iguals al camp que a la ciutat. En definitiva, en aquest territori de petits nuclis de població que encara anomenem "camp" la vida ha arribat a finals del segle XX al mateix ritme i els mateixos topants de la ciutat; és una vida urbana, per bé les baixes densitats del poblament imposin alguns reflexes singulars i per bé que alguns s'entestín en conservar clixés d'allò que el sis-cents i la televisió s'endugueren.

Sempre hi ha excepcions, però des dels anys 1970 tant al camp com a la ciutat les parelles que es casen es munten la seva pròpia casa i no es barregen amb els pares com abans. I no solament això, sinó que cada vegada més es veuen parelles que no esperen el casament per a passar-se a la convivència marital i nois o noies que tampoc esperen a aparellar-se per independitzar-se. Clar que les facilitats i la tolerància que tenen els pares actuals amb el seus fills semblen portar també, tant als pobles com a les ciutats, a que aquests vulguin altra vegada quedar-se a casa in secula seculorum.

El tomb en relació a l'època dels pares (o padrins) de la postguerra ha estat radical. Als pobles aquests tenien per missió continuar la nissaga pagesa familiar i tenien un lloc reservat dins la llar, que passaven a ocupar immediatament en parella un cop tornaven de la passejada i sense convivències prèvies ni res que si assemblés, per bé que en aquells anys ja començava a ser més freqüent que les parelles es casessin per amor i no pels tractes establerts entre els pares. Sempre comptava, però, molt que el casament es fes entre joves d'un mateix nivell econòmic i social i que permetés engrassir o millorar el patrimoni familiar amb la dot de la dóna.

La situació variava molt quan els pretendents eren cabalers, i aleshores que les famílies acostumaven a tenir tres o més fills n'hi havia bastants més que ara. Mentre la dona aportava l'aixovar, als cabalers se'ls hi havia de donar casa i també alguna finca

per a que pogués tirar endavant com a pagès; això quan la hisenda de la casa donava per tant, sinó al cabaler li quedava el paper de continuar de mosso de la pròpia família o llogar-se com a mosso o jornalero d'alguna casa gran.

Com a element implícit al matrimoni dels cabalers, la disponibilitat d'habitatge representava l'element material decisiu, a banda de l'hort indispensable per a garantir la subsistència. A principi de la centúria la casa era responsabilitat estricta dels membres de la família del nuvi que participaven col·lectivament en la construcció i l'havien de tenir llesta per al dia del casament. Els pares havien disposat prèviament del solar amb la típica tramada de 5 metres d'ample i els homes de la família feien immediatament els solaments i pujaven les mitgeres de tàpia a "suc de munyeca" fins a cobrir-la amb troncs de fusta adquirits a Balaguer o Lleida i canyissos. En els anys 1920 la construcció de la casa comença a ser una mica més obra de professionals, paletes, fusters i altres oficis que van apareixent als pobles, i comença a deixar-se notar també la presència de les bòbiles a l'hora de disposar els materials de construcció, bàsicament la totxana; era el senyal de diversificació dels oficis dels pobles.

L'acte del casament ha tingut, doncs, durant la major part del segle XX una importància decisiva com a moment també de gran esforç econòmic i col·lectiu i com a moment de creació de la unitat econòmica i social sobre la qual pivoten les societats agràries, com bé s'ha entretingut a analitzar Ferran Estrada ("Les cases pageses al Pla d'Urgell", 1998). La creació de la casa també representava retreure o afegir nous participants a la comunitat local, i això era un fet també decisiu en uns moments que els camins, les sèquies i les altres obres col·lectives es feien i es mantenien a jova, amb l'aportació de treball dels membres de cada casa. També el treball col·lectiu ha anat desapareixent en la segona meitat del segle XX, igual que els drets col·lectius de caça i pastura o els béns comunals, que havien començat a fondre's abans, i ara els habitants dels pobles han passat també a la categoria i valor de contribuents.

Cal aclarir, en qualsevol cas, que l'engrandiment dels pobles amb noves cases o nous contribuents no ha estat pas general a totes les poblacions de la plana, ni molt menys. Les poblacions de secà, que són o eren majoria, han vist com durant tota la centúria emigraven els seus cabalers cap a ciutat, cap als pobles de regadiu o cap a Amèrica a la recerca de millor fortuna, i en els anys 1960 el fenomen s'amplificà i estengué, també, a les poblacions de regadiu. Potser les estadístiques de la primera meitat de la centúria mostren l'estancament o una puja lleugera dels pobles de secà; en el fons, en un moment que les famílies tenien 3, 4, 5 o més fills, s'estava produint l'emigració d'un contingent important de població jove.

L'emigració persisteix; però també ha canviat radicalment. Durant la primera meitat del segle marxaran els joves sense formació que anaren a "servir" a ciutat i a fer feines poc qualificades. A partir dels anys 1960 els pagesos començaran a donar estudis als seus fills i l'emigració significarà més clarament una "promoció social" que avui dia s'ha massificat. Tot plegat implicarà un envelliment extraordinari dels pobles, en alguns dels quals es troben avui dia amb prou feines joves; però això tampoc és únicament una conseqüència de l'emigració. Les condicions de vida i els costums han canviat, i l'esperança de vida que l'any 1900 era de 40 anys ara és quasi de 80, i les famílies d'avui no arriben a la mitjana de dos fills. D'aquí ve una de les transformacions més radicals que han d'acarar els pobles de Ponent per al segle XXI; la condemna a veure davallar de manera natural la seva població com no sigui que la immigració africana que avui aflora es multipliqui.

Màquines enlloc de persones; camps sense pagesos.

Ningú és de camp, tots som de ciutat i, per començar, els fills del segle XX, o, simplement, els darrers pares dels segle XX, ja no són pagesos. Encara és molt freqüent trobar en els pobles de Ponent que una tercera part dels residents treballa a l'agricultura i la ramaderia; però la proporció és troba ja ben per davall de la de principi dels anys 1960, quan eren les dues terceres parts i no cal dir de principis de la centúria, quan a banda del metge, el mestre, el capellà i algun hisendat tothom treballava a la terra.

La pèrdua de pes dels pagesos en els pobles troba el seu corresponent en una davallada quantitativa encara molt més forta. Les estadístiques de principi de la centúria són difícilment comparables amb les actuals, entre d'altres coses perquè el treball femení al camp era aleshores molt important; però el 1900 la província de Lleida deuria sumar una quantitat d'ocupats en el sector agrari lleugerament superior a la de 1950, 82.000, una quantitat, per altra part, molt semblant a la que s'obtidria restant els pagesos de la muntanya i sumant els de la Llitera i el Baix Cinca. De mitjans de segle ençà la quantitat de pagesos no ha parat de baixar i el 1980 eren la meitat, 41.000. En arribar l'any 2.000, les enquestes de la població activa donen uns 23.000 ocupats per tota la província, un 16,5% del total de la població ocupada, i ja és molt si es compara amb el 3% que dona el conjunt de Catalunya.

Ja fa uns anys que des de la mateixa pagesia es fan conjurs per no haver de plegar amb l'argument que ja són ben pocs a la colla. Però el cert és que els joves disposats a continuar la feina de pagès escassegen, són uns 5.000 els qui no arriben als 35 anys, i la professió s'haurà d'anar reduint per motius purament biològics. A més a més, i això és el que més cou, prou comença a ser conscient tothom que amb un o dos pagesos a cada poble avui dia es pot fer la feina de tots i que les 14 hectàrees que avui toquen a cada pagès de la plana resulten encara poca cosa per viure.

Mentre les feines es feren a mà, feren falta molts braços al camp i a mesura s'intensificava l'agricultura augmentava la mà d'obra; però amb la mecanització això s'acabà. La primera gran revolució tindrà com a nom propi les indústries Trepat de Tàrraga i arriba amb la màquina de segar, que comença a difondre's als anys 1910. En els anys 1920 ho faria la segadora-gavelladora, per bé que fins als anys 1930 no es generalitza la mecanització de la sega del blat o l'alfalç, i que no és fins als anys 1950 amb l'aparició de les lligadores de garbes, que es mecanitza tota la recol·lecció dels cereals, la labor que aleshores ocupava més persones. Aquestes màquines no eliminaren, però, del tot la sega manual amb la dalla o el volant, que dura fins pràcticament els anys 1940, quan desaparegueren les colles de la Terra Alta que venien a segar el blat a les planes de Lleida, i les de l'Urgell que pujaven fins a la Segarra un cop acabada la sega a casa.

Mentre les màquines del camp s'estiraren amb mules poc baixaren les necessitats de mà d'obra i calgué esperar l'arribada del tractor per a que això comencés a produir-se. L'any 1921 la Mancomunitat de Catalunya organitzà ja als Camps Elisis de Lleida una Exposició-Concurs de Maquinària Agrícola on s'exhibiren no menys de 30 tractors. Però l'ús del tractor no començaria a fer-se habitual fins a la fi dels anys 1950; el 1954 se censaven un miler de tractors a la província, i el 1962 s'arribava a 5.000, mentre el 1963 s'assolia la quantitat més elevada de vendes, amb prop de 2.100 tractors. Les vendes baixaren progressivament fins als 600 tractors el 1981 i a partir d'aleshores comencen a vendre's més tractors de segona mà que no de primera.

Al mateix temps que s'introduïa el tractor es revolucionava el món de la maquinària i les feines del camp, per bé que inicialment simplement s'adaptessin els equips que traginaven les mules. No solament canvià el món dels acoblaments, degut a la major potència i capacitat d'arrossegament del tractor, a la major rapidesa i precisió en les feines, o al seu ús com a força motriu d'altres enginyers, sinó que aparegueren també nous aparells autopropulsats, com la "cosetxadora", que a principi dels anys 1960 eliminà d'un tret les feines tradicionals del segar i batre. Fou així que desaparegué la necessitat de molts braços i desaparegueren moltes altres coses com la participació en les feines agràries de tota la família, els dinars de la família al tros amb el confitat de casa, les cançons del segar, els jocs a les eres i moltes altres que configuraven tot un univers cultural que avui es mira de recordar en múltiples llibres, museus o algunes festes de caire etnològic.

Encara viu el record del tractorista que en plena llaurada pretenia frenar el tractor amb els crits de "xo!, xo!, aturat!", i que inevitablement feu cap amb la màquina a la sèquia, aquest 2.000 se'ns presenta la novetat del tractor sense xofer, guiat pels sistemes GPS de localització per satèl·lit. Si el tractor suposà en el seu dia la desaparició de les mules, ara sembla plantejar la desaparició dels mateixos tractoristes. No serà fàcil arribar a un control remot de les operacions agrícoles des d'un despatx; en qualsevol cas, la disminució de la mà d'obra agrícola encara té un llarg camí per endavant.

El gran salt dels rendiments agraris a costa del medi ambient

Per al pagès que aprecia la seva feina la sensació no pot ser altra que la de fracàs, perquè els seus esforços, que no han estat pocs, no li han servit per garantir la continuïtat de l'empresa. Esperonat per l'exemple de les finques més grans i per les proclames dels tècnics i publicistes del ram, els pagesos no han parat d'introduir novetats per augmentar els seus ingressos, i els guanys de productivitat han estat extraordinaris. En cent anys els pagesos han millorat les tècniques del conreu de la terra, les llavors que s'aprofitaven de la collita precedent han deixat pas a l'ús de llavors híbrides d'alt rendiment, els tractaments químics eviten avui dia els perjudicis de les plagues abans tan freqüents, i l'increment de l'adobat ha aportat uns nutrients indispensables per l'augment del rendiment de les plantes.

En conseqüència han augmentat els rendiments dels cereals i de la resta de plantes conreades. En el trencant de la centúria els rendiments del blat en el secans, per exemple, giraven entorn els 800 quilos per hectàrea, amb grans variacions segons els anys; avui els valors mitjos ronden els 3.000 quilos. I han augmentat també els rendiments dels arbres, tot i que en aquest cas la renovació d'algunes plantacions com ara les d'oliveres ha estat molt reduïda i els efectes sobre els rendiments més limitats. En el cas de la vinya, per exemple, els rendiments s'han duplicat, passant dels 18 hectolitres de most per hectàrea d'entorn al 1.900 als 36 hectolitres actuals, mentre en el cas de l'olivera es passava dels 182 quilos d'oli del trencant de la centúria passada, als 240 quilos en els secans actuals.

L'adobat de les terres ha estat un fet particularment decisiu per a l'augment dels rendiments i aquest és un canvi del segle XX. A la segona meitat del XIX havien començat a circular els guanos del Perú i, més endavant, els nitrats de Xile; però a les primeries del segle XX els pagesos continuaven utilitzant fems, cendres i altres residus escassos i migrats per enriquir els camps, a més d'altres pràctiques molt més eficaces com les rotacions amb lleguminoses o el guaret. Començaven, però, a posar-se les bases de la nova agricultura i el 1904 es fundà la Societat Anònima Cros, que es

constitueix en punt de referència de la pagesia de tota la centúria. Tal com observa Josep Maria Ramon per a la Segarra ("El sindicalisme a la Segarra", 1999), és a partir dels anys 1910 que comença a notar-se el consum d'adobs i ho fa, sobretot, a base de fosfats, mentre les potasses i els nitrats, que resultaven més cars, tingueren un pes molt reduït, almenys fins als anys 1960, moment en el qual apareixen els adobs complexos i el consum d'adobs experimenta un augment espectacular.

Els anys 1960 veuran també la difusió dels herbicides que substituiran les labors manuals d'entrecavar per eliminar les males herbes, i veuran també la introducció dels plaguicides per limitar els mals dels insectes, els fongs i altres plagues sobre les collites. D'aquesta manera ha estat possible també augmentar els rendiments; però, al mateix temps, s'ha provocat un empobriment radical dels ecosistemes de les planes ponentines i s'han contaminat totes les aigües. A més a més, en el cas dels plaguicides l'ús no ha eliminat les causes que es pretenen combatre, sinó que ha portat a un creixement dels tractaments que fan que en els anys 1990 els pagesos hagin de començar a recórrer als mètodes alternatius de la lluita integrada.

A les portes del segle XXI l'aparició de les llavors transgèniques obre noves portes a la millora dels rendiments per la via de la selecció de les espècies i la introducció de vectors resistents a malalties o insecticides. Però aquesta via, que no fa sinó perllongar i aprofundir en les vies de l'anomenada agricultura "química" o agricultura científica, sembla obrir tants o més interrogants, que no en respon. ¿S'acabarà en el segle XXI la carrera pels rendiments i es primarà la qualitat i higiene del producte i les incidències mediambientals?.

Aigua va!

Tant o més que els adobs i el altres inputs, en els quals s'ha arribat en els darrers anys a un punt de saturació i, fins i tot, d'excés, per a les planes eixutes de ponent ha estat decisiva l'expansió del regadiu. El segle XX s'inicia amb hectàrees de regadiu i s'acaba amb 140.000, i amb aquestes hectàrees s'han aconseguit uns augments de productivitat que poc es podien imaginar. Si es continua parlant de blat, les diferències del regadiu no són moltes; els rendiments mitjans actuals de 5.000 quilos per hectàrea no arriben a doblar els del secà. Però l'avantatge decisiu del regadiu es troba en l'oportunitat de girar-se cap a d'altres conreus més productius, com el panís que permet arribar als 12.000 quilos per hectàrea i que ha substituït pràcticament el blat en la cerealicultura de regadiu, i amb el cereal tampoc s'esgoten les possibilitats del regadiu, que donen per a conreus encara de major productivitat com les fruites i verdures, amb rendiments de 20.000 (préssec) o 40.000 (poma i pera) kg/ha més ben pagats.

Cal recordar que fins al segle XX els regadius de la plana es concentraven a les hortes antigues que voregen el riu Segre i als regs de Pinyana i que els canvis decisius en el regadiu havien començat a produir-se el 1862, quan les aigües del canal d'Urgell arribaren a la finca de Tarassó del terme d'Agramunt. L'expansió dels regadius de l'Urgell fou, però, lenta degut a les limitacions pròpies de l'obra, que en arribar l'any 1900 duia encara només 11 m³ per segon dels 33 que s'esperaven, i degut també a la pròpia manca de recursos i coneixements de la pagesia local que continuava fent i plantant el de sempre, fonamentalment blat, del qual s'obtenien amb dificultat uns 1.300 quilos per hectàrea. Amb una societat gestora, Societat Canal d'Urgell SA, en bancarrota i conflictes constants pels cabals i el cobrament del novè (la novena part dels fruits que devien els regants a la Societat Canal), els regadius de l'Urgell no

començaran a trobar-se en una posició de confort fins el 1932, quan es posa en marxa el Canal Auxiliar, o fins el 1987, quan s'arriba als 33 m³ per segon i a les 76.700 hectàrees de regadiu, que amb petites variacions es conserven avui dia; diverses publicacions com la de Jaume Mateu i altres ("Els tresors del Canal d'Urgell", 1996) ens en posen al corrent.

En el cas del Canal de Catalunya i Aragó, l'altra gran obra magna de transformació de la plana, l'extensió del regadiu fou més ràpida. Tot just inaugurat el canal l'any 1906, la superfície regada arribava ja a les 71.397 hectàrees l'any 1925; però en els primers moments la transformació de les finques fou lenta i difícil i una bona colla de propietaris s'arruïnà amb les primeres inversions de transformació, mentre la introducció de cultius més productius hi ha estat també molt lenta. Aquesta és una àrea de terres salobrenques i grans propietats, que suscità una intervenció singular de l'Institut Nacional de Colonización en els anys de postguerra, amb la instal·lació d'uns 490 colons i la creació dels pobles de Gimenells i Sucs, circumstàncies que han estat estudiades per Víctor Breton ("Terra i franquisme a Lleida", 1990).

Malgrat els entrebancs i dificultats dels regadius, l'aigua ha estat i és la gran esperança dels secans, que han vist com passava la centúria sense que alguns grans projectes sortissin de les pàgines dels diaris i es fessin realitat. Almenys els desitjos comencen a prendre forma en aquest trencant de segle, i els primers a veure la llum han estat aquells que menys s'ho esperaven, els de la part més alta de les Garrigues, que han aprofitat aigua bombejada des de l'Ebre. Des del 1998 els pagesos de la Granadella i encontorns han posat goters a unes 5.500 hectàrees d'olivera, per tal de doblar, com a mínim, els rendiments i poder gaudir d'una altra virtut del regadiu, la disminució de l'anyivoleria. Mentre els veïns garriguencs de secà han de treure encara el Sant Cristo i patir collites desastroses en ple 2.000, els garriguencs del "regadiu de suport" respiren més tranquils.

Tot just el 1999 s'han començat a regar, també, 1.300 de les 8.000 hectàrees que ha d'abastar el canal d'Algerri-Balaguer, i el mateix any començà a embassar el pantà de Rialb, que promet donar aigua a les 50.000 o 70.000 hectàrees (chi lo sa?) del canal Segarra-Garrigues, que l'administració s'ha compromès a fer en els pròxims anys. Per si de cas, des dels anys 1980 els pagesos del Baix Segre, que són els únics que es beneficien d'una autèntica mediterrània a Ponent, s'han afanyat a transformar pel seu compte i risc prop de 5.000 hectàrees bombejant aigua des del riu Segre o des del pantà d'Utxesa.

Més que d'hectàrees transformades, els nous regadius inviten a parlar de la recomposició del parcel·lari que acompanya els nous projectes i dels nous sistemes de reg localitzat a pressió, que milloren de manera substancial la gestió i l'eficiència de les finques. Els canvis tecnològics i l'adaptació de les estructures no perdonen, i mentre els uns pugen al carro del progrés, els altres, els regs de l'Urgell i aviat també els del canal de Catalunya i Aragó, han d'afrontar a les portes del segle XXI el repte de l'obsolescència.

Intensificar i diversificar per subsistir, fructicultura i ramaderia.

En el decurs del segle els regadius han significat per a Ponent major diversitat de conreus; per bé que les transformacions foren inicialment lentes i només significaren produir una mica més del mateix. Serà al cap de molts anys que el blat hivernal deixi pas al panís o blat de moro, que és sol·licitat per la indústria pinsaire i ofereix rendiments més elevats; les 2.000 hectàrees del 1900 han anat creixent amb algun

episodi de crisi; el 1960 eren 6.000 i l'any 2.000 s'arriba a les 20.000 hectàrees. I pel que fa a d'altres noves espècies introduïdes algunes ja només queden en la memòria dels més grans, com la remolatxa de principi de segle dels regs de l'Urgell o l'arròs dels primers moments de la transformació del Canal de Catalunya i Aragó; mentre d'altres només queden en els documents històrics, com el lli i el cànem de les hortes del Segre.

La remolatxa sucrera, que s'implantà arrel de la pèrdua de les colònies espanyoles l'any 1898, representa un cas singular i significà una bona oportunitat d'ingressos per als agricultors urgellencs. Segons les estadístiques oficials arribà a la seva expansió màxima l'any 1931, amb 3.944 hectàrees plantades i una producció d'un milió de tones, i del seu esplendor en queden les magnífiques naus de la Sucreta de Menàrguens construïdes el 1900 per Manuel Bertrand, que fou l'impulsor del cultiu. Mentre, el trenquet de Mollerussa a la Sucreta i Balaguer que es construï el mateix any, fou aixecat l'any 1951, quan el conreu de la remolatxa estava passant ja per una crisi de la qual no es refaria.

Més sòlida fou la incorporació de les plantes farratgeres, en particular l'alfalç, que en el trencant de segle ocupava ja 1.500 hectàrees en els regadius urgellencs. Lluny de servir de base per alimentar i desenvolupar una ramaderia pròpia com predicaven els teòrics de principi del segle XX, l'alfalç s'ha anat exportant a les zones ramaderes del Pirineu i cantàbric per a compensar els seus dèficits farratgers hivernals, circumstància que s'ha mantingut pràcticament fins avui dia. L'alfalç arriba ara, en el conjunt de la plana, a les 30.500 hectàrees després de recuperar-se gràcies a una situació un tant artificial; les subvencions de la Unió Europea que en faciliten l'assecatge.

Els canvis més importants dels regadius i de l'agricultura lleidatana en un conjunt, es farien esperar, en tot cas, fins als anys 1960, moment en el qual arriba de veritat el procés industrialitzador i urbanitzador a l'estat espanyol. Les noves demandes dels consumidors urbans han fet que les planes de Ponent es reorientessin cap a dues produccions molt més rendibles i alhora intenses; la fructicultura i la ramaderia, que avui signifiquen la major part del valor afegit del sector agrari.

La introducció de la fructicultura es remunta a les primeries del segle XX, quan els comerciants murcians esperonaren el conreu de la pruna a les comarques de la plana. En els anys 1920 Ramon Sala i Roqueta albirava ja també les possibilitats de la fructicultura en un sentit més ampli. Però els fruiters es limitaren en aquestes primeres èpoques a cobrir els marges dels camps de conreu i el 1955 no hi havia pràcticament encara cap camp plantat de pomeres, pereres o presseguers. Fou a partir d'aleshores i prenent com a punt d'origen l'horta de la ciutat de Lleida, l'evolució històrica de la qual ha estat retratada per Enric Vicedo ("Pagesos i hortolans", 1997) que se'n desvetllà el cultiu; el 1960 eren ja 4.500 hectàrees, que el 1969 passaven a 34.000 i en els anys 1990 s'estabilitzen entorn a les 60.000 per a les comarques de la plana inclòs l'entorn del Cinca. El malaurat Ernest Lluch, junt amb Ramon Serò, efectuà l'any 1970 ("La regió fruitera de Lleida) un balanç del sector, que inclou algunes propostes encara plenament vigents.

Per a la ramaderia el salt ha estat igual d'espectacular i paral·lel a la fructicultura, a partir dels porcs i les gallines que a principi dels anys 1960 es criaven en els corrals de les cases per al consum de la pròpia família. A partir dels 80.000 caps porcins que es comptabilitzaven el 1960 i que no eren gaires més dels caps que es comptabilitzaren l'any 1920, el cens ha anat pujant progressivament fins als 2 milions i mig de caps

actuals. Una evolució similar s'ha donat en l'aviram, els pollastres i les gallines, que avui s'atansen als 2 milions de caps. La cosa no s'ha aturat aquí, i la plana s'ha convertit també en un centre d'engreix intensiu dels vedells i els béns criats a muntanya o en les àrees especialitzades en la ramaderia de llet. En total sumen prop de 10.000 granges que es troben a la base del sector agrari més potent de Ponent i de Catalunya, els detalls de l'evolució del qual han estat recollits per Francisco Garcia ("La ramaderia a Lleida", 1993).

A diferència de la fructicultura, la ramaderia s'ha escampat també pels secans i en moltes poblacions de secà serveix al capteniment dels pocs pagesos que avui dia s'hi conserven. En contrapartida, aquesta ramaderia intensiva engreixada en granges, que hauria d'haver tingut una incidència territorial limitada, ha esdevingut pels seus residus en un dels principals vectors de contaminació dels sòls i les aigües de la plana; això a banda d'haver convertit la imatge i el perfum de molts petits pobles en autèntics pobles-granja.

Tant o més que per la seva incidència mediambiental, l'expansió de la fructicultura i la ramaderia intensiva hauran de ser recordats per haver contribuït de manera decisiva a capgirar l'estructura social del camp ponentí. Fins als anys 1960 la disponibilitat de terra definitiva uns estrats socials molt marcats dins els pobles, amb els grans terratinents al capdamunt. La fructicultura i la ramaderia significaran, almenys inicialment, l'aparició de nous potentats sense el fort condicionament de la propietat territorial, mentre la puja dels salaris dels jornalers castigarà els grans propietaris. Serà aquesta transformació social la que explicarà bona part del ressò social de les grans tractorades i reivindicacions dels primers anys de la democràcia (Ignasi Aldomà, "La vaga dels tractors", 1986), així com la supremacia posterior del sindicat de la Unió de Pagesos, que seguirà als anys de submissió política i social del franquisme.

Vells esplendors que semblen de retorn; la vinya i l'olivera.

Cal tenir en compte que darrera de la ramaderia han canviat, també, les espècies de cereals conreades. En el secà, l'alternativa al blat ha vingut per part de l'ordi, una espècie més sofrida que s'escampa sobretot a partir de 1965. La primera meitat del segle veié, per la seva banda, la pràctica desaparició del sègol, que abans era tant important per al consum humà. La superfície dedicada al cereal en un conjunt guanyà molt poc a la primera meitat de la centúria i una mica més en els darrers cinquanta anys, passant dels 160.000 a les 190.000 hectàrees, una progressió que s'ha fet fonamentalment en perjudici dels conreus arbustius tradicionals del secà.

Sigui per la competència del cereal, sigui per l'abandó dels camps situats en llocs més pendents i allunyats, la superfície dedicada als conreus arbustius de secà s'ha reduït de manera general i, al mateix temps, ha canviat la composició d'aquests conreus. Cal recordar que el segle XX comença molt malament per a la vinya i l'olivera, que acabaven de perdre els mercats colonials i, a més a més, la vinya de les planes de Lleida fou arrasada per la plaga de la fil·loxera entre 1886 i el 1902. La vinya passà en uns quants anys de les 80.000 a les 16.000 hectàrees de 1905 (dades referides a l'àmbit provincial). A partir d'aleshores es recuperaria altre cop fins arribar a doblar la seva superfície en els anys 1930; però la vinya desapareixeria definitivament d'alguns secans, en particular la Segarra, i poc a poc ho faria també de les poblacions de regadiu. En els darrers cinquanta anys la vinya ponentina tampoc ha gaudit dels favors del mercat i ha passat de les 20.000 a les 5.000 hectàrees

L'olivera havia tingut el seu bon moment comercial una mica abans i seguí una tendència en certa manera divergent a la de la vinya, assolint un màxim de 107.000 hectàrees el 1919. A partir d'aleshores davallà fortament la superfície, que es tornà a recuperar després de la guerra civil fins arribar pràcticament a la superfície anterior, i des dels anys 1950 l'olivera torna a reduir-se per passar de les 100.000 a les 40.000 hectàrees actuals. El gran beneficiari de la disminució de l'olivera i la vinya ha estat l'ametller, que passava de les 1.200 de 1950 a les 35.000 del 1999. Aquestes xifres reproduïxen força bé les tendències generals, per bé que els números no es poden prendre al peu de la lletra, tant per les limitacions dels qui els calculaven com pel fet que molts arbres es troben, més abans que ara, en cultiu associat entre ells o amb els cereals.

Vinya i olivera donen origen a les produccions agràries més abundantment exportades, el vi i, sobretot, l'oli, el qual es manté pràcticament fins avui com la principal bandera de l'exportació ponentina. Els dos cultius representen les produccions comercials per excel·lència, tant al secà com al regadiu, almenys fins a principi dels anys 1960, i des d'aquest punt de vista han donat les millors èpoques de glòria i, també, de pena a la pagesia ponentina. La fi del XX coincidí amb una època de vaques magres, que es perllongà fins al primer decenni, moment en el qual la Gran Guerra Europea (1914-1918) esperonà les exportacions i suposà uns guanys extraordinaris per a la indústria i l'agricultura (eliminats en part per la inflació). Però tot seguit tornaren èpoques difícils que perduraren fins a la post-guerra. En un context d'autarquia i privacions generals, els anys 1940 i 1950 foren una època daurada per als productes del camp i per a la pagesia, que tenia la clau dels productes de subsistència.

En el llindar del XXI i després d'uns anys de vicissituds torna l'interès per la vinya i l'olivera, i torna fins i tot per als pagesos de regadiu que havien abandonat aquests cultius durant la postguerra. El vi gaudeix de l'enorme impuls que dona la producció de qualitat i del potencial exportador de les empreses del Penedès, mentre l'oli beneficia d'ajuts comunitaris importants i té també expectatives de rendabilitzar la seva qualitat. Caldrà que totes elles es concretin perquè la deserció dels camps i la pagesia de secà no arribi a fer-se real.

A qui van els guanys dels productes agraris.

A banda d'aquesta excepció recent de l'oli i el vi, sigui amb regadiu o sense, l'augment dels rendiments no ha pogut cobrir la davallada dels preus dels productes agraris, que s'han anat quedant enrera. Per exemple, el preu del blat es mou els anys 1999-2000 entre les 23 i 24 pessetes el quilo, el mateix preu de fa quasi 20 anys, només que ara, naturalment, una pesseta val una quarta part d'allò que valia aleshores. La comparació encara resulta més espectacular si es fa amb el preu del blat de l'any 1949, quan s'arribà a les 10 pessetes per quilo, una quantitat que avui equivaldria a unes 450 pessetes quilo. Clar que aleshores eren temps d'estraperlo; el preu en el mercat oficial era de 2,5 pessetes i sobre aquestes diferències es bastiren algunes de les fortunes que avui encara imperen en l'economia lleidatana.

En les altres produccions de la plana l'endarreriment ha estat menys radical; però tant en la poma i la pera com en el porc i el pollastre els pagesos cobren avui dia preus que coincideixen nominalment amb els de finals dels anys 1970 i els valors mitjans presenten unes pèrdues d'entorn a la meitat del valor real d'aleshores. L'endarreriment dels preus en valors és secular i es troba ja a les primeries del segle; però les

variacions d'aleshores apareixen com a poc importants i foren compensades per les millores del camp.

En consonància amb l'evolució dels preus, el balanç general dels darrers 25 anys resulta particularment negatiu per a les rendes de la pagesia. No ha valgut ni l'augment dels rendiments, ni la disminució del nombre de pagesos; ho diuen les estadístiques oficials i ho confirmen les observacions pràctiques: la productivitat per càpita de l'agricultura es troba estancada o lleugerament a la baixa i les rendes han evolucionat també en conseqüència.

La situació que es planteja és greu, perquè la reorientació de l'agricultura lleidatana cap a les produccions més intensives com són la fructicultura i la ramaderia intensiva ha tocat fons i no hi ha alternatives clares a la recambra. Els excedents pressionen a la baixa els mercats agraris de tot el continent i no hi ha pràcticament alternativa rendible que no atregui immediatament els productors i es trobi subjecta a una baixa dels preus. Sense llençar per la finestra la fructicultura i el porc i el pollastre, l'horticultura i la jardineria apareixen com les opcions més clares per a que els pagesos de Lleida segueixin donant guerra en segle XXI; però cal per això un esforç d'adaptació important.

La gent de camp té una altra explicació molt senzilla i clara dels seus mals. A principi de la centúria el poder adquisitiu dels pagesos estava molt clar; ells mateixos pastaven el pa a casa després d'haver dut el gra al molí, i portaven la massa pastada a coure al forn comunal. Als anys 1950 portaven cent quilos de farina al forner del poble, no gaire menys dels cent quilos de blat que havien portat abans al moliner, i el forner els hi donava cent vint-i-cinc quilos de pa. Després les coses s'han anat complicant i ara per comprar un quilo de blat necessiten vendre 10 quilos de blat. ¿Què ha passat entremig?. “De moliner mudaràs, però de lladre no t'escaparàs” diu la dita; però segurament no es tracta tant de l'augment de la lladregada com del fet que el blat ha anat passant cada cop per més mans i és objecte de diferents transformacions que donen origen a productes molt diferents.

Els teòrics ho expliquen adduint que avui ja no és pot parlar només d'agricultura i s'ha de parlar d'agroindústria perquè les indústries dedicades a la transformació dels productes del camp i les que produeixen els adobs, insecticides i altres inputs es queden amb la major part dels diners generats per les vendes. El repartiment entre els diversos agents de la cadena d'allò que paguen els consumidors pels productes agraris varia molt segons els anys, i segons es tracti de productes frescos o productes més o menys elaborats; però el balanç general ens donaria, aproximadament, que de les quantitats que els consumidors paguen pels productes agraris la meitat es queden a la indústria i la distribució, i la resta es reparteix meitat i meitat entre els pagesos i les indústries d'adobs, insecticides i altres inputs. En aquest sentit, la truita s'ha girat per als pagesos i la situació ha variat radicalment de la dels anys 1950, quan eren ells els qui acaparaven la meitat del valor del seus productes al mercat, i encara molt més s'ha girat de principis de la centúria quan els pagesos se'n quedaven prop de les tres quartes parts.

Els nous protagonistes industrials

Per altra part, no solament es tracta de com es reparteix el pastis, sinó que darrera de les xifres s'amaguen moltes altres coses que s'han decantat del costat de la indústria i la distribució. Concretament, els canvis de l'agricultura de la segona meitat del segle XX ja no els protagonitzen els pagesos, sinó la indústria, que respon als canvis que

experimenta la societat del moment. Això està molt clar per la ramaderia, en la qual la indústria produeix el pinso i selecciona, vacuna, ven o mata i transforma uns porcs i pollastres que per un seguit són de la seva propietat. Però també val en bona part per la fructicultura i altres conreus, en els quals els pagesos han hagut d'assumir unes varietats, uns tractaments de collita i unes maneres de produir i vendre que els hi venien dictades per la comercialització o la indústria química.

La història de l'agricultura ponentina de la segona meitat del segle XX ja no té nom de grans propietaris o de tècnics relacionats estretament amb el sector, com podien ser la família Girona propietària de la finca del Castell del Remei i impulsora del Canal d'Urgell i de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, com podia ser Josep Zulueta (1858-1925), gran impulsor d'iniciatives i millores en el regadiu i l'agricultura, com Josep Pané, investigador i divulgador de noves varietats de cereals i alfalç més productives, i tants altres. La segona meitat del segle XX es remet a noms encara ben vius d'industrials impulsors del sector ramader com els germans Vall Companys, creadors de l'imperi porcí més important de l'estat, Porta, creador de l'imperi de l'aviram avui desaparegut, la Cooperativa de Guissona o Josep Alsina, enfilats als primers llocs del rànking d'empreses alimentàries de l'estat, Copaga o Vicente Cebollero, l'altra gran indústria que farceix de sitges el polígon industrial del Segre de la ciutat de Lleida, i tants altres que es faria llarg d'enumerar. Per a la fructicultura la dispersió dels activistes és molt més gran i la renovació dels protagonistes comercials i industrials també és molt superior; possiblement entre els activistes inicials s'hauran de retenir els noms de l'esmentat Ramon Sala a Balaguer, de l'industrial Ignasi Gomà a Torres de Segre, dels comerciants Laveda o Capdevila de Lleida, Francesc Pau impulsor de Safyc (1961) a Balaguer i molts altres; i en una perspectiva de futur s'hauran de tenir presents, també, Francesc Argilès, que amb Nufri ha aplegat la principal capacitat de fred de l'estat a banda d'altres funcions, noms de l'òrbita cooperativa com Marià Sorribes de l'empresa de sucs Indulleida, i productors i exportadors molt dinàmics de fruita com el Català de Benavent.

Tots aquests noms sonen més bé o més malament als pagesos; de segur que no el deixen freds; són els qui tallen el bacallà del sector. Fins a tal punt manen que en el cas de la ramaderia es crea una dependència que voreja la de l'assalariat; els pagesos es limiten a engreixar el bestiar dels industrials a canvi d'un tant per porc o pollastre d'acord amb diferents modalitats del contracte anomenat d'"integració vertical". En el cas de la fructicultura la dependència és més clàssica i rau en l'escàs marge de maniobra dels petits productors de fruita davant dels comerciants.

Davant la puixança dels industrials i comerciants, prou han mirat els pagesos de crear les pròpies alternatives i no se n'han sortit del tot malament. Avui es compten 155 cooperatives d'àmbit local o comarcal a les comarques de la plana i dins d'aquestes cooperatives es troben algunes de les grans empreses ramaderes apuntades. Ara bé, en un marc de globalització i canvis ràpids dels mercats les cooperatives no tenen certament el seu millor moment i l'entrada al segle XXI es fa plena d'incertituds. Només cal veure com les dues grans empreses del ram, la cooperativa de Guissona i Copaga, cauen en ple 2.000 en l'òrbita de l'empresa privada, i com moltes cooperatives locals perden activitat o es troben en procés deliqüescent.

Les raons del cooperativisme de final del segle XX han variat una mica, en definitiva, de finals del XIX i principis de segle, quan es fundaren les primeres cooperatives. Aleshores, tal com posa de relleu Joan Josep Mateu per a Maials i Llardecans ("Terra i treball a les Garrigues", 1996) foren la resposta immediata dels petits pagesos als

abusos dels grans propietaris locals que controlaven els molins d'oli o els cellers de vi. Jaume Barrull, que recull gran quantitat d'informació sobre el primer terç de la centúria ("Les comarques de Lleida durant la segona república", 1986) censa ja pel 1923 146 cooperatives, anomenades aleshores Sindicats, que acabaven de passar per una època de forta activitat molt relacionada amb la Gran Guerra i el mercat del blat, que tingué uns protagonistes destacats en el Sindicats de Guissona i Cervera, del darrer dels quals ens ha pervingut el bell edifici modernista. Alguna cosa quedava del passat a les cooperatives que es referen en els anys 1940 i 1950, quan es plantejà l'exigència de reconstituir el teixit transformador i comercial, i el franquisme buscava incidir en la pagesia. Avui dia el cooperativisme es planteja el repte d'una base de pagesos afeblida i la necessitat de respostes comercials àgils i ràpides, amb un nivell elevat de competència gerencial.

Al cap i a la fi, ara mana la indústria i el comerç i no manen els pagesos, i poc canviarà com no sigui que es produeixi algun gir radical, que no és de descartar. En aquest segle XXI que s'inicia amb les "vaques boques" i l'augment de preus dels carburants es comencen a plantejar molts dubtes sobre el funcionament i els èxits de l'actual agricultura química o industrial. La reorientació cap a produccions amb una garantia sanitària i pràctiques respectuoses del medi implica centrar altre cop l'interès sobre la feina de pagès i, naturalment, valorar-la més. Evidentment, si això acaba de fer-se realitat, caldrà que els pagesos ponentins abandonin les pràctiques empobridores i contaminants a les quals s'han convertit i reapreguin de nou el seu ofici.

De la industrialització agrària a l'expansió urbana

Ep!, que no hi hagi pagesos no vol dir que l'agricultura i la ramaderia no continuïn situant-se a la base de l'activitat econòmica de les planes ponentines. Els pagesos cada vegada són més pocs i el valor afegit de l'agricultura s'estanca o creix molt poc; però la indústria alimentària que reposa al seu damunt no para de créixer en ocupació i apareix com una de les branques industrials més dinàmiques. En el conjunt de Catalunya els ocupats a la indústria de l'alimentació superen llargament el nombre dels pagesos; a les planes de Lleida es queden prop de la meitat, uns 10.000.

Fins i tot en l'àrea menys agrícola de Ponent, la ciutat de Lleida i els municipis immediats, les taules input-output elaborades els anys 1986 i 1996 (Ajuntament de Lleida, 1999) mostren el domini i quasi exclusivitat de l'agricultura i la indústria alimentària com a base exportadora, i mostren com l'agricultura i la ramaderia irriuen els sectors restants de l'economia, començant per la indústria alimentària, continuant per la indústria química i la de maquinària que li forneixen els inputs i acabant pel comerç majorista, els transports i els diversos serveis empresarials. Però avui ja no es pot repetir estrictament allò que deien Ramon Morell i d'altres fa uns anys a la revista CAU ("Lleida o el no a la industrialització", 1976), que el "nostre output de sortida és agrari i els nostres inputs són industrials", o que "el camp genera el valor i la ciutat (de Lleida) el consumeix", perquè la indústria alimentària ha pres el relleu de l'agricultura, i la indústria alimentària, com les altres indústries i serveis que es mouen a l'entorn de l'agricultura, es troba fonamentalment a la ciutat de Lleida i a les capitals comarcals de la plana ponentina.

De fet, el procés d'industrialització a Catalunya i a les terres de Lleida es troba intrínsecament unit amb el desenvolupament del fet urbà, i la industrialització lleidatana reposa fonamentalment sobre la transformació dels productes del camp, a més dels tallers de maquinària i altres serveis al camp, que s'haurien d'afegir a aquest

concepte més genèric d'industrialització. Això mateix ajudaria a explicar que el creixement urbà de Lleida i les ciutats ponentines sigui també tardà en relació al conjunt de Catalunya, i que esperi gairebé als anys 1960 per a fer-se realitat.

No cal recordar que la industrialització que s'iniciava en el segle XVIII a Catalunya i continuava al segle XIX en base al sector tèxtil i després la metal·lúrgia, tingueren molt poca o nul·la incidència a les planes ponentines i, en particular, a les ciutats. Malgrat la força motriu dels rius pirinencs, les colònies industrials tampoc acabaren d'arribar o arribaren amb retard, com La Fàbrica d'Artesa de Segre (1909) o les filatures Casals (1894) i Viladés (1894) d'Alfarràs i Martí Llopart de Rosselló, que aprofiten l'aigua del canal de Pinyana.

Les principals produccions agràries comercialitzades a finals del XIX i les primeries del XX tampoc donaren origen a empreses molt destacades i el vi i l'oli tenien com a centre principal de transformació i expedició la ciutat de Reus. A les petites capitals de Ponent tot just es comptaven algunes fàbriques d'aiguardent i licors, que tenien un caràcter bàsicament familiar per bé que algunes d'elles, com la marca la Mundial d'Enric Serecigni, es vengueren per tot l'estat. Això a més dels clàssics molins d'oli que en el trencant de segle es reconvertiren a la tecnologia hidràulica i aprofitaren l'electricitat; sense oblidar tampoc els molins de farina, escampats com els molins d'oli per tota la geografia.

Seran, en tot cas, les petites iniciatives anteriors, més la menestralia urbana tradicional que viu de la pagesia dels encontorns els qui imprimiran caràcter als petits centres ponentins i a la mateixa ciutat de Lleida fins arribar als anys 1960. Sobre aquesta base i a partir del 1900 i, sobretot, del 1910 els petits centres ponentins es comencen a desentelar i a créixer demogràficament, després d'uns decennis d'estancament. Cal tenir en compte que en aquells anys es difongué el servei d'aigua i enllumenat domèstic i s'incorporaren reformes urbanístiques que donaren un caràcter més urbà i atractiu als centres, que aprofitaren els anys de bonança de l'agricultura.

A banda de Tàrraga, que veurà l'aparició d'iniciatives industrials més ambiciosos com la fàbrica Trepapat esmentada, la primera meitat del segle XX veurà, sobretot el sorgiment de noves centralitats a les àrees que havien estat transformades en regadiu. Mollerussa és el cas més paradigmàtic dels regadius urgellencs; l'any 1860 era un poble com qualsevol i tenia només 841 habitants; afavorida per la seva posició central i la implantació d'una estació de tren i de la seu de la Societat Canal d'Urgell duplicà la seva població a final del segle i la tornà a duplicar entre el 1900 i el 1936. En els regadius dels canal de Catalunya i Aragó tocà el torn una mica més tard a Almacelles i Binéfar, que també disposaven d'estació de tren: les dues poblacions que l'any 1900 rondaven els 1.200 habitants superaven els 3.000 habitants l'any 1936, i continuarien creixent tot seguit, mentre la capital històrica, Tamarit, es quedaria estabilitzada en els 4.000 i escaig fins avui dia. Fraga, ciutat marginal en relació als nous regadius es mantindria també estancada des de mitjan del XIX entorn els 7.000, fins arribar els anys 1950 que tornaria a recuperar vitalitat.

No és estrany el sorgiment d'aquests nous fets urbans a les àrees de regadiu perquè els nous canals significaren en aquells moments un augment considerable de la productivitat agrària i una augment també de les necessitats de mà d'obra. Josep Iglésies, que s'entretingué en fer la suma ("El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años", 1961), mostra com els petits pobles dels secans de la Noguera, la Segarra i l'Urgell comencen a perdre població entre els censos de 1877 i

el 1887 i els de les Garrigues comencen a estancar-se aleshores i perden definitivament població a partir del 1920, mentre els pobles del canal d'Urgell duplicaren pràcticament la seva població entre el 1877 i el 1960. Tres quartes parts del mateix passaria en els municipis del canal de Catalunya i Aragó amb una mica més de retard.

El nou Ponent urbà; una conurbació, ciutats grasses i pobles buits.

René Perrin ("Les centres secondaires de la région de Lérida", 1969) constatava encara a mitjan dels 1960 l'excessiva dependència de l'agricultura dels centres de Lleida i posava en dubte la seva capacitat de creixement per la crisi que en aquell moment afectava l'agricultura, amb una sola excepció un tant allunyada, Montsó, que havia afegit a la Sociedad General Azucarera (tancada el 1967), grans empreses químiques com Hidro-nitro (1945) i Monsanto Ibérica (1950). En aquells moments, però, les capitals de ponent es trobaven en ple procés de creixement, un procés que s'havia iniciat en els anys 1950 i que seria força generalitzat, com a mínim, fins el 1975. Certament que en aquells anys començava una forta davallada de l'ocupació a l'agricultura; però l'emigració del camp faria cap a la indústria alimentària i altres indústries i serveis dels centres ponentins, a banda naturalment de la ciutat de Barcelona.

En la perspectiva que es té des de l'any 2000 el salt urbà és força generalitzat i ràpid entre els censos de 1960 i 1975 i a partir d'aleshores l'augment de les capitals comarcals o centres secundaris es fa molt lent, tot i que físicament les ciutats continuaran creixent. Sempre hi ha alguna excepció i aquesta és el cas de les Borges Blanques, a afegir al costat de Tamarit; les Borges ha vist com fracassaven repetidament diversos projectes industrials i a manca d'un interland d'irradiació ampli i dinàmic tampoc ha desenvolupat gaire les funcions de centralitat de serveis, de manera que la població s'ha estabilitzat a la ratlla dels 5.000 habitants. En l'altre extrem se situaria Mollerussa, que duplica la població entre 1960 i 1975 i continua creixent a l'encalç de Tàrraga i Balaguer; la presència d'indústries potents sorgides en aquest període com Nufri, l'escorxador Llercesa, prefabricats Pujol, més alguna anterior com Granja Castelló, més un teixit diversificat de petites empreses locals dona una gran puixança al teixit industrial mollerussenc.

Balaguer, per la seva banda, després d'haver tingut un bon ritme de creixement entre 1960 i 1975 perd força gas i no acaba de recuperar-se del tancament de la paperera Impacsa l'any 1993 i de les dificultats de Safyc; amb tot, la població continua creixent i les noves indústries i serveis situats sobre la C-1313 obren noves expectatives. En qualsevol cas, Balaguer manté el segon lloc en el rànking dels centres secundaris de la regió per davant de Fraga i de Tàrraga, que li xafen els talons. Fraga ha combinat la indústria de petit tamany relacionada amb l'agricultura, maquinària agrícola, pinsos, farines i productes carnis, amb alguna indústria més gran com Becton Dickinson de sanitaris, mentre Tàrraga reposa sobre unes funcions importants de serveis i les empreses Borges d'olis i Ros-Roca de calderes i afins.

Cada ciutat segueix el seu ritme, en funció de les circumstàncies que de vegades determinen implantacions industrials puntuals o la dinàmica econòmica i social de les poblacions de l'entorn. Amb tot, si algun fet comú podria destacar-se de l'evolució de les petites capitals de Ponent en els darrers vint-i-cinc anys, aquest seria la importància de la proximitat a la Nacional II com a element dinamitzador. La proximitat

a l'actual autovia no solament ha afavorit els centres més grans, sinó fins i tot poblacions petites, que veuen aparèixer polígons industrials i petites indústries.

Per altra part, si algun dia s'acaba l'autovia fins a Barcelona, podrà veure's molt possiblement concretar-se un fet nou; el trasllat d'indústries actualment ubicades a l'àrea metropolitana de Barcelona. De fet, avui és ja una situació perceptible a Sant Guim o Cervera i alguns casos més aïllats, com és perceptible el moviment dels operaris d'empreses de construcció i serveis ponentines que es desplacen quotidianament a l'àrea metropolitana per motiu d'obres, reparacions i altres prestacions. Aquesta és la gran porta que sembla obrir-se per al segle XXI a les terres ponentines, la qual sembla augurar un futur econòmic i social prou dinàmic. La qüestió és, altra vegada, com es repartirà el pastís; fins a quin punt els beneficis (i inconvenients) de la proximitat metropolitana aniran més enllà de l'autovia.

Per als pobles de les planes ponentines al repte anterior se n'hi afegeix un altre de tant o més important; fins quan continuaran els joves abandonant el poble i anant a viure a les petites ciutats o a Lleida. Cert que la ciutat de Lleida ha emprès un moviment contrari a l'emigració rural precedent i ara moltes parelles van a viure als pobles segrianencs dels encontorns. Però no està gens clar que aquesta redistribució arribi a la Segarra, l'Urgell, el Pla d'Urgell, la Noguera o les Garrigues, i els pobles atreuen amb dificultats indústries i veuen com els tallers de confecció que s'hi havia instal·lat des dels anys 1960 han desaparegut o passen per una crisi profunda.